

malna knjiga in film sta karakteristična produkta avstrijske kulturne politike 'dolgih petdesetih let': katoliško konservativna, spodrivajoč polpreteklost, zavezujoča osladnemu avstrijskemu klišeju, precenjujoča lasten kulturni pomen v svetu." Naslednji prispevek je napisala Gabriele Kaiser in govori o povojni avstrijski arhitekturi. Avtorica se osredotoči na Dunaj in meni, da se arhitektom ni uspelo navezati na dosežke iz časa po prvi vojni in da je tudi tukaj mogoče govoriti o izraznih oblikah, ki se dajo opisati s pojmom "domovinske arhitekture" (Heimatschutzarchitektur). Prispevek Evelyn Deutsch-Schreiner razpravlja o gledališču. Avtorica išče odgovor na vprašanje, kaj je "tipično avstrijsko" in pravi, da je tudi gledališče po vojni postalo transportno sredstvo hitro se razvijajoče kulture prikrivanja, pozabljanja in potlačevanja. Govori o odnosu strank in zasedbenih sil do gledališke dejavnosti in ugotavlja, da je neki (konservativno-katoliški) kulturni program imela le Avstrijska ljudska stranka in da je tega bistveno sooblikoval Hans Pernter, prosvetni minister v času Dollfußovega in Schuschniggovega režima. Najzanimivejše so bile po mnenju avtorice produkcije v času največje ekonomske stiske, ekonomske reforme leta 1948 pa so zapustile ruševine, ker so dolgotrajno spremenile privatni konzum širokih plasti prebivalstva. Posebej ocenjuje gledališko politiko sindikata in komunistične stranke in v zadnjem primeru opozarja na Novo gledališče v Scali, ki pa je poleg modernih avtorjev občinstvo soočalo tudi s stalinističnimi komadi.

Oliver Rathkolb v središče svojega prispevka postavlja politično orientacijo prebivalstva, ki je bilo zgodaj "zahodno orientirano". Drugo težišče njegovih razmišljanj je avstrijska nevtralnost, ki je povezana z določenimi miti, oddaljenimi od realnosti. Nevtralnost so znali po oceni avtorja avstrijski politiki različno interpretirati in funkcionalizirati. Opozarja, da je igrala pomembno vlogo pri formiranju posebne avstrijske zavesti v smeri, da so Avstrijci posebna nacija glede na odcepitev od Nemcev in na njene interpretacije s strani kanclerja Bruna Kreiskega in naposled na njeno interpretacijo med pogajanji za pristop k Evropski uniji.

Zbornik omogoča hitro in dosti široko ter diferencirano informacijo o prvem desetletju povojne avstrijske zgodovine še posebej zaradi tega, ker upošteva celoten družbeni razvoj in se ne omejuje le na politično zgodovino.

Avguštin Malle

Križnar Ivan: Kranjsko okrožje med nemško okupacijo in narodno osvobodilnim bojem 1941-1945 : kranjsko okrožje 1941-1945. Območno združenje borcev in udeležencev NOB Kranj, Občinski odbor ZZB NOV Tržič, Kranj 2007, 576 strani, ilustrirano.

Ivan Križnar sodi med zgodovinarje, ki se najbolj sistematično posvečajo zgodovinopisni obravnavi Gorenjske v obdobju nacistične okupacije. Razmere in dogajanje v omenjeni pokrajini je obravnaval v številnih razpravah in drugih prispevkih, predvsem pa v monografijah o jeseniškem in škofjeloškem okrožju Osvobodilne fronte, katerima se sedaj pridružuje še monografija o kranjskem okrožju. S to, tako imenovano trilogijo, je "pokril" večji del Gorenjske, saj je vanjo poleg navedenih treh okrožij spadalo le še kamniško okrožje.

Križnarjeve raziskave okrožij označujejo predvsem tri značilnosti, ki so izrazite še zlasti v monografiji o kranjskem okrožju, ker je le-ta med vsemi najboljšejnja. V njej avtor izčrpno podaja vsestranski prikaz dogajanja na širšem kranjskem območju, tako da moremo med glavne odlike pričujoče knjige uvrstiti prav njeno celovitost in posledično metodološko zahtevnejšo zasnovo. Avtor si je namreč prizadeval upoštevati bistvene procese in dogodke, ki po njegovi presoji opredeljujejo obravnavano obdobje, tako da je kranjsko okrožje Osvobodilne fronte le zunanji okvir, v katerega je zajeta raznovrstna problematika in ne le razvoj ter delovanje terenskih političnih organizacij odporniškega gibanja, kakor bi morda pričakovali glede na naslov knjige. Knjiga temelji na vsebinsko bogatem in obsežnem partizanskem, okupatorjevem in domobranskem arhivskem gradivu, na literaturi, spominskih zapisih ter pričevanjih, pri čemer je treba še posebej izpostaviti večkrat zapostavljeno gradivo nemškega okupatorja. Ta vidik daje knjigi prav posebno težo, saj gre za delo z izjemno visoko stopnjo dokumentiranosti. O tem govore številne opombe - vseh je kar okoli 1300, ki najbolj neposredno odražajo avtorjevo natančno opravljeno delo. Obravnavana tematika je predstavljena zelo podrobno oziroma konkretno, saj je knjiga utemeljena na številnih podatkih, kar je že kar prepoznaven avtorjev slog pisanja. Tozadevno značilnost ponazarja že število oseb, ki jih avtor v besedilu poimensko navaja in so na koncu knjige navedene tudi v osebнем registru; vseh je namreč kar okoli 2700.

Monografijo o kranjskem okrožju sestavljajo trije temeljni tematski sklopi. Prvega predstavlja opis organiziranosti, ukrepov ter ciljev okupacijskih oblasti, drugega opis razvoja in dejavnosti partizanskih enot in tretjega organizacijska rekonstrukcija ter dejavnost političnih odporniških organizacij na terenu. Avtor je z enakovredno obravnavo navedenih vsebin in njihovih medsebojnih učinkovanj želel izluščiti čim bolj celovito in večplastno podobo procesov, kakršni so se na širšem kranjskem območju odvijali v obdobju okupacije, odpora proti temu nasilnemu dejanju, pa tudi notranjih delitev med Slovenci samimi.

Kranjsko okrožje se je v času okupacije iz različnih razlogov po svojem pomenu in intenzivnosti odpora nekoliko razlikovalo od ostalih gorenjskih okrožij; znotraj samega okrožja pa so opazne razlike med posameznimi območji. Odpor je bil močno pogojen z osrednjo lego Kranja (geografsko, gospodarsko, prometno in kulturno središče) pomembnega tudi za okupatorja. V njem so delovali pomembni industrijski obrati, ki so bili potrebni za v nacistično gospodarstvo, medtem ko so tam zaposleni delavci bili pomembni nosilci oboroženega odpora okupatorju. Avtor poudarja, da je upor sprožil okupator z napadalno vojno in zasedbo ozemlja, z nasilnim raznarodovanjem Slovencev ter z uvedbo vojnega gospodarstva in nacistične totalitarne ureditve ter, da se je ta odpor sčasoma stopnjeval zaradi izganjanja prebivalstva, prisilnih delovnih obveznosti, zapiranja rodoljubov in streljanja talcev ter mobilizacije Gorenjcev v nemško vojsko. V tem splošno nanačenem okviru opisuje kdaj, v kakšni obliki in kakšni intenzivnosti so nasilni ukrepi prizadeli prebivalce kranjskega okrožja.

V uvodnem delu predstavi avtor obseg kranjskega okrožja in geografske, gospodarske in socialne značilnosti ob začetku vojne, kar je vsaj delno pogojevalo dogajanje v času štiriletne okupacije. Opiše aprilsko vojno, nacistično zasedbo, organizacijo in delovanje pedantne nemške civilne uprave. Dalje predstavi raznarodovalne ukrepe (izgoni narodno zavednih Slovencev, uvedba nacističnega

izobraževalnega sistema), omejevanje osebne svobode in svobode razpolaganja z materialnimi dobrinami, ustanavljanje političnih organizacij, ki naj bi širile in utrjevale nacistično miselnost (Koroška ljudska zveza, Wehrmannschaft, itd.), reševanje vprašanja preskrbe prebivalstva, materialnega izrabljanja pokrajine in uvajanje vojnega gospodarstva; v okviru preusmeritev gorenjskih industrijskih obratov za potrebe nemške vojske so med drugim tekstilno tovarno Jugočeška v Kranju preuredili v finomehanično tovarno za rezervne letalske dele, v Sirčevi tkalnici jute na Laborah pa so izdelovali rezervne dele za torpeda. Zatem predstavi politično-organizacijske priprave na oborožen upor proti okupatorju, snovanje prvih organizacij Osvobodilne fronte, v katere so se ljudje pogosto vključevali ne glede na predvojno strankarsko ali sindikalno pripadnost. Poudarja pomembno vlogo komunistov v tem snovanju ter stvarno opisuje začetne težave in dileme, ki so se pojavljale v zvezi s takojšnjim oboroženim odporom, pa tudi neuresničena prizadevanja organizatorjev odpora, da bi oborožena vstaja zajela večino prebivalca, torej prerasla v vseljusko vstajo. Treba je poudariti, da so bili odzivi na poziv k oboroženemu odporu prav na Gorenjskem v primerjavi z drugimi pokrajinami najbolj množični. Samo na širšem kranjskem območju so nastale Tržiška, Jelovška in dve kranjski četi, ki pa so enako kot kasnejše enote imele precej omejen manevrski prostor in bile izpostavljene neprestanim napadom.

Po decembrski vstaji 1941 in bojih v Dražgošah, kjer so sodelovali tudi številni borci doma iz kranjskega okrožja in razkritju terenskih organizacij v kranjskem okrožju pozimi 1941-1942, je nastopila najgloblja kriza v odporiški organizaciji. Ljudje so se zaradi ustrahovanosti neradi povezovali v organizacije OF, okupator je prizadejal težke izgube Kokrški četi aprila 1942 (Udin boršt, Okroglo), Krvavška četa je razpadla, v ofenzivi Enzian poleti 1942, ki jo je zaukazal sam Heinrich Himmler in je bila usklajena s poveljstvom italijanskih enot v Ljubljanski pokrajini, so trpele partizanske enote in civilno prebivalstvo; med drugim je bil takrat požgan del Kokre in Bistrice pri Podbrezjah, moški prebivalci pa postreljeni. Ker je okupator hotel izkoristiti vse materialne in človeške potencialne, je začel na Gorenjskem uveljavljati nemško pravno ureditev, da je prebivalstvu lahko naložil dolžnosti nemških državljanov. Zato je 1. oktobra 1942 podelil Gorenjcem državljanstvo na preklic, kar je obenem sovpadalo z delno blažitvijo represivne in omejevalne okupacijske politike. Med "pravnicami", ki so jih pridobili imetniki zelenih izkaznic, pa je v prvi vrsti spadala vojaška obveznost.

Avtor zatem predstavi več mesecev trajajoč proces obnavljanja terenskih organizacij OF ter njihovo pomembno podporno vlogo partizanske mobilizacije. Le-to je okupator skušal preprečevati s preseljevanjem družin tistih vojaških obveznikov, ki so rajši šli v partizane kot pa v nemško vojsko. Ugotavlja, da so se možje in fantje iz kranjskega okrožja v letu 1943 vključevali predvsem v Kranjski, Kokrški in Jelovski bataljon Gorenjskega odreda. Z razmahom partizanskih enot, Osvobodilne fronte in drugih množičnih organizacij posveča posebno pozornost obravnavi organizacije in dejavnosti raznovrstnih služb (kurirske, obveščevalne, sanitetne, propagandne itd.). V letu 1943 posebej obravnava delovanje t. i. Miklavčevega odbora in šefa gestapa na Bledu Helmutha Rozumeka, ki je z izpustitvijo nekaterih zaprtih aktivistov OF iz zaporov poskušal vplivati na pokrajinsko vodstvo, da bi partizanske enote prenehale z napadi na okupatorja, ker da ti izzivajo okupatorjeve represalije in velike žrtve med Slovenci.

Jeseni 1943 je bilo zaradi partizanske mobilizacije in razmaha terenskih organizacij na Gorenjskem vzpostavljeno ravnovesje moči okupatorja in odporniškega gibanja. Dosežena stopnja razvoja partizanske vojske je omogočila nadgradnjo dotedanje taktike bojevanja s kombinacijo klasičnega partizanskega bojevanja, katerega nosilci so bili bataljoni Gorenjskega odreda, ter udarnimi akcijami večjega obsega oziroma na izbran zahtevnejši cilj, ki so jih poslej izvajale brigade Triglavske divizije. Okupator je bil potisnjen v obrambo mest, industrijskih obratov in komunikacij, kar se je močno odražalo prav v kranjskem okrožju.

V letu 1944 so se razmere v okrožju za odporniško stran ponovno začele postopoma slabšati. Nastopil je nov dejavnik, kolaborantska Gorenjska samozaščita; v kranjskem okrožju je bila organizirana v 15 postojankah. Kljub temu so se takrat pojavile nekatere oblike dejavnosti v samem Kranju, ki jih pred tem ni bilo. Med najbolj odmevne sodi akcija mladinske diverzantske skupine v hotelu Evropa januarja 1945, ko so izgubili življenje 3 Nemci, 32 pa je bilo ranjenih.

V zaključnem delu predstavi priprave na konec vojne, kamor so sodila prizadevanja za doslednejšo izvedbo partizanske mobilizacije, priprave na prevzem oblasti in s tem povezano združevanje okrajev ter mobilizacija tudi terenskih delavcev.

Skozi celotno delo avtor podaja podrobno organizacijsko podobo terenskih organizacij (OF, KPS, ZKM, SPŽZ, itd.) tako s stališča teritorialne razdelitve okrožja, poimenskega navajanja članov forumov in številnih drugih aktivistov, števila osnovnih organizacij ter tako na najbolj neposreden način spregovori o prebivalcih kranjskega območja, ki so v odporu sodelovali. Enako sledi dinamiki vključevanja prebivalcev v partizanske enote. Med izpostavljenimi tematikami, ki jim sledi skozi celotno obravnavo, je vprašanje žrtev, ki jih ugotavlja ne glede na povzročitelje. Posebej npr. poudarja, da je v arhivih bolj redko našel natančnejše podatke o tem, zakaj so partizani koga usmrtili in da je bil pogosto primoran navajati splošne obtožbe (npr. sodelovanje z okupatorjem, nasprotovanje partizanom), ki so privedle do usmrtitev. Del odgovora glede tozadevnega skrajnega ukrepanja partizanov vsekakor podaja podatek, da si je okupator prizadeval pridobiti sodelavce, ki bi mu posredovali podatke o odporniškem gibanju in da je bilo samo v letu 1941 v kranjskem okupatorjevem okrožju registriranih 75 takšnih obveščevalcev.

Avtorjevo vrednotenje odpora je neprikrito pozitivno; nenazadnje je v tem odporu sodeloval tudi sam. Pogosto poudarja, da je odpor izzval predvsem okupator s svojo osvajalno in raznarodovalno politiko, manj podrobno pa tematizira vprašanje širše vloge komunistov in revolucije nasploh. Kljub temu ostaja temeljna vrednost knjige v ogromni množici zbranih dejstev, ki izrisujejo stvarno in živo podobo takratnega časa na številnih področjih življenja in delovanja prebivalcev kranjskega okrožja. Ob tem avtor pogosto primerjalno posega v druga gorenjska okrožja oziroma podaja širši pokrajinski okvir, tako da celotna vsebina presega naslov knjige. Izid monografije o kranjskem okrožju sovпада z avtorjevo osemdesetletnico. Ob visokem jubileju mu želimo predvsem zdravlja in morebiti še kakšen delovni uspeh.